

OFFICIAL PRESS RELEASE

6 Sepitema 2019

Fakamatala Fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga ki Fepueli 2019

Na'e tali 'e he Poate 'a e kau Talēkita 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga', ke tukuange atu 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga' 'a e Fakamatala Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga ki Fepueli 2019. Ko e fakamatala ko 'eni' 'oku hā atu ai 'a e vakai ki he ngaahi fakalalakaka faka'ekonōmika 'i Tonga ni' mo e founa hono fakahoko 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga' 'i he māhina 'e ono ki Fepueli 2019, fakataha mo e ngaahi fakafuofua ki he kaha'u'.

'Oku kei hokohoko atu pē 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga lolotonga 'a e Pangikē Pule', 'i hono tokangaekina 'a e ma'uma'uluta fakalotofonua' mo tu'apule'anga', fakapapau'i 'oku malu mo lelei pē 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga', pea fakahoko 'ene ngaahi ngāue 'i ha founa 'oku ne faka'ai'ai mo pātoloaki 'a e fakalalakaka mo e tupu faka'ekonōmika 'a e fonua'.

Na'e tuku mai 'e he Potungāue Sitetisitika 'a Tonga' 'a e ngaahi fika faka'ofisiale ki he tupu faka'ekonōmika totonu 'a e fonua', 'a ia ko e peseti 'e 0.2 'i he 2017/18, hili ia 'a e tupu mālohi peseti 'e 5.4 'i he 2016/17. Ko e māmālie ko eni 'a e tupu faka'ekonōmika' 'i he 2017/18, ne makatu'unga mei he holo 'a e tupu 'i he sekitoa langa', toutai', pea mo e ngaahi fiema'u faka'api'. Ko e ngaahi sekitoa kehe', na'e māmālie ange 'enau tupu 'i hono fakahoa ki he ta'u 2016/17', tukukehe ange 'a e sekitoa keli'anga koloa mo e maka' pea mo e sekitoa ki he ngaahi 'api nofo'anga'. Na'e fakafuofua foki 'e he Pangikē Pule' 'i he Fakamatala Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga 'o 'Aokosi 2018, 'e tupu peseti 'e 3.1 'a e 'ekonōmika' 'i he 2017/18. Ne fakatefito 'a e fakafuofua ni mei he ngaahi ngāue polōseki lalahi 'a e pule'anga', langa fale fakataautaha', pea mo e ngaahi ngāue langa fakaakeake mei he maumau ne fakahoko 'e he saikolone Gita 'a ia na'e teu fakahoko 'i he 2017/18. Kaekehe, tu'unga pea mei hono toloi 'a hono fakahoko 'a e ngaahi ngāue ko 'eni ki he ta'u fakapa'anga hoko', ne ma'ulalo pē 'a e tupu faka'ekonōmika'. Ka neongo ia, 'oku fakafuofua 'a e Pangikē Pule' 'e tupu mālohi peseti 'e 3.4 e 'ekonōmika' 'i he ta'u 2018/19, makatu'unga mei he ngaahi ngāue poloseki lalahi ne toloi mai mei he 2017/18, fakataha mo e fakafuofua 'e lelei ange e ola 'o e ngaahi ngāue faka'ekonōmika' 'i he sekitoa Ngoue', Toutai' mo e Vao'akau', sekitoa 'o e Ngaahi Ngāue Fakatupu Koloa', mo e sekitoa 'o e Ngaahi Ngāue', hili 'enau fakaakeake mei hono uesia 'e he saikolone Gita.

Na'e kamata 'i Tisema 2018 'a e ma'ulalo e hikihi 'i he totongi koloa fakalūkufua' 'i he peseti 'e 5 'oku faka'amu 'a e Pangikē Pule' ke ma'ulalo pē ai e hikihi 'i he totongi koloa'. 'I Fepueli 2019, na'e fe'unga mo e peseti 'e 3.2 e hikihi 'i he totongi koloa fakalūkufua' 'o makatu'unga mei he holo e totongi 'o e me'akai' mo e lolo hū mai mei muli'. Na'e hiki fakata'u peseti 'e 8.5 'a e totongi koloa fakalotofonua' 'o fakatefito ia mei he ma'olunga 'a e totongi 'o e me'akai' mo e tapaka'. Ka neongo ia, na'e hanga 'e he holo e totongi koloa mei muli', 'o holoki 'a e tu'unga fakalūkufua ki ha tu'unga si'isi'i ange. 'Oku fakafuofua 'e ma'ulalo pē 'i he peseti 'e 5 'a e hikihi 'i he totongi koloa fakalūkufua' 'i he ta'u 2019.

'I he māhina 'e 6 kuo'osi ki Fepueli 2019, na'e fe'unga mo e \$1.5 miliona e fe'amokaki 'i he palanisi fakalūkufua 'o e fehū'aki pa'anga mo muli', 'o fakahoa ia ki he hulu \$27.0 miliona 'i he māhina 'e 6 ki 'Aokosi 2018. Ko e fe'amokaki 'i he palanisi 'o e fehū'aki pa'anga mo muli' na'e makatu'unga mei he fe'amokaki 'i he palanisi e 'akauni lolotonga', tupu mei he lahi ange 'a e totongi pa'anga ki he hū koloa mai', ka e holo e lī pa'anga mai mei muli'. 'I he'ene pehē, na'e holo ai e pa'anga talifaki 'a e pule'anga' 'i muli' ki he \$473.5 miliona 'i Fepueli 2019, 'o fakahoa ki he \$475.0 miliona 'i 'Aokosi 2018. Na'e fe'unga 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki' ke ne feau 'a e māhina 'e 8.0 'o e koloa mo e ngaahi ngāue hū mai mei muli'¹, 'a ia 'oku kei ma'olunga 'aupito pē 'eni 'i he tu'unga fe'unga 'oku fiema'u 'e he Pangikē Pule', ko e māhina 'e 3. 'Oku fakafuofua 'e 'i he tu'unga fakafiemālie ai pē 'a e pa'anga talifaki 'i muli 'a e pule'anga' makatu'unga mei he fakafuofua 'e toe lahi ange 'a e ngaahi pa'anga hū mai ki he tokoni fakapatiseti', tokoni ki he Pule'anga' mei he ngaahi hoa ngāue fakalalakaka 'a e fonua', pea mo e lī pa'anga taautaha mai mei muli'. 'Oku toe fakafuofua foki 'e lahi ange 'a e hū koloa mei muli' pea mo e ngaahi totongi nō ki tu'apule'anga', 'a ia te ne malava 'o holoki hifo 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga' 'i muli'.

Lolotonga ia', 'oku kei 'i he tu'unga fakafiemālie' pē 'a e ngāue 'a e ngaahi pangikē, 'a ia 'oku mālohi fe'unga pē 'a 'enau sino'i pa'anga tefito' (capital), tu'unga ma'olunga 'a e tupu fakapa'anga' (profitability) mo e pa'anga ngāue (liquidity), pea kei ma'ulalo pē 'a e ngaahi nō palopalema'. Na'e lahi ange 'a e ngaahi nō kuo tuku atu 'e he ngaahi pangikē 'o a'u ki ha tu'unga ma'olunga fo'ou 'i Fepueli 2019, ka e holo e fakahū pa'anga'. Na'e kake e 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he nō mo e fakahū pa'anga' (weighted average interest rate spread), tupu pea mei' he lahiange 'a e hiki 'i he totongi tupu 'a e ngaahi nō, 'i hono fakahoa ki he holo 'a e totongi tupu 'i he fakahū pa'anga'.

¹ Na'e fakahoko 'a e liliu ki he founa hono fika'eni' 'i Fepueli 2017, ke fakakau 'a hono hū mai 'a e koloa' pea mo e ngaahi ngāue mei muli'. Ko e founa ne ngāue'aki 'i he ngaahi lipooti kimu'a' ne fakakau pē 'a hono hū mai 'a e koloa' ata'atā pē.

Ko e lahi 'o e ngaahi nō 'i hono fakahoa ki he lahi 'o e ngaahi fakahū pa'anga' (loan/deposit ratio), na'e tupu hake mei he peseti 'e 71.5 'i 'Aokosi 2018, ki he peseti 'e 76.0 'i Fepueli 2019. 'Oku kei ma'ulalo pē 'eni 'i he peseti 'e 80 kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule', 'a ia 'oku kei 'i ai pe faingamālie ke toe lahi ange 'a e nō 'e tuku atu'. Neongo e fakafuofua 'e tupu mālohi e lahi 'a e nō 'e tuku atu 'i he ta'u 2018/19, 'e kei hokohoko atu pē 'a hono siofi eni 'e he Pangikē Pule' ki ha ngaahi faka'ilonga 'e ngali kaunga kovi ki he tupu faka'ekonōmika 'a e fonua', pe ko ha fa'ahinga uesia ki he ngaahi ngāue fakapa'anga'.

Na'e hiki hake 'a e fakahū pa'anga 'a e Pule'anga' 'aki e peseti 'e 14.3 'i he mahina 'e 6 kuo 'osi ki Fepueli 2019, 'a ia 'e si'isi'i ange 'a e lahi e pa'anga 'e totongi 'e he ngaahi pangikē ki he Pule'anga'. 'Oku fakatefito 'a e lahi ange e fakahū pa'anga 'a e Pule'anga' mei he lahi ange e tōnaki pa'anga hū mai', ngaahi pa'anga tokoni fakapatiseti', tokoni ki he ngaahi polōseki 'a e Pule'anga', pea mo e ngaahi pa'anga tokoni afaa mei he ngaahi fonua hoa ngāue fakalalakaka'. 'Oku fakafuofua 'e holo ai pē 'a e lahi e pa'anga 'e totongi 'e he ngaahi pangikē ki he Pule'anga' 'i he kaha'u vave mai', makatu'unga mei he ngaahi pa'anga tokoni fakapatiseti mo e tokoni ki he Pule'anga' 'a ia 'oku 'amanaki 'e hū mai', kae pehē foki ki he toe lelei ange 'a e tōnaki pa'anga hū mai 'a e Pule'anga'. 'E kei hokohoko atu ai pē 'a hono muimui'i 'e he Pangikē Pule' 'a e felāve'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue 'a e Pule'anga' mo e ngaahi ta'umu'a ngāue fakapa'anga'.

Koe'uhi' ko e fakafiemālie 'a e ngaahi fakalalakaka ki mui ni' pea mo e fakafuofua ki he kaha'u', 'e kei hokohoko atu ai pē 'a hono ngāue'aki 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga lolotonga'. 'E kei hoko atu pē hono ngāue'aki 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga lolotonga', ki hono faka'ai'ai e ngāue'aki 'a e hulu 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē ke toe fakalahi 'a e ngaahi nō 'oku tuku atu', kae tautefito ki he ngaahi sekitoa 'oku tupu', koe'uhi' ke pou pou ki he tupu faka'ekonōmika fakalotofonua', ngaahi ngāue langa hake mei he saikolone Gita, pea mo fakamālohi'i 'a e ma'uma'uluta 'o e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga'. 'Ikai ke ngata ai', kā 'oku kei hokohoko atu ai pē 'a e tokanga 'a e Pangikē Pule' ki hono muimui'i ofi e ngaahi fakalalakaka faka'ekonōmika fakalotofonua' mo tu'apule'anga', mo tu'u mateuteu ke liliu 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga' 'o ka fiema'u, ki hono tauhi e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga', pea mo langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lelei ki he tupu faka'ekonōmika 'a e fonua'.

Ki ha ngaahi fakamatala fakaikiiki kataki 'o fetu'utaki ki he:

Va'a 'Ekonōmika

Telefoni: (676) 24 057

Fekisimeili: (676) 24 201

Meili 'Elekitolōnika: nrbt@reservebank.to